

ուարկայ կը դառնայ, երբ հարկ կ'ըլլայ մարդ- կային նախապատմութեան մուծը փարատել:

Կաւկասի համեմատաբար փոքրիկ տա- րածութեան վրայ բազմաթիւ ցեղեր, լեզու- ներ եւ քաղաքակրթութիւններ մնացած են մինչեւ այսօր, ինչ որ նշան է, թէ անցած դարերուն՝ այլազան ցեղերու խոնոմ մը տեղի ունեցած է Կաւկասի վրայ: Եւ հիմնա- ւոր փաստերով՝ արդի կաւկասագիտութիւնն կ'ընդունի թէ շատ հին ցեղեր են Կաւկասի արդի բնակիչները, որոնք վաղնջական մշա- կոյթի մը կրողները կը հանդիտանան մինչեւ օրս: Այս մշակոյթները սակայն, ղեռ պէտք եղածին չափ չեն ուսումնասիրուած. նախ՝ վասն զի տեղացիներու լեզուներն անձանօթ են շատ խուզարկուներու. եւ երկրորդ եղած ուսումնասիրութիւններուն մեծագոյն մասը ուսու գիտնականներու ձեռքով եղած է եւ russica non leguntur!

Ուստի եւ Nioradzeի այս գրութիւնը ջերմ ընդունելութեան մ'արժանի է. ո՛չ միայն ա- նոր համար, որ համամարդկային գիտու- թեան կարեւոր նպաստ մը կը մատուցանէ, այլ մանաւանդ ա՛յն տեսակէտով, որ Հայաս- տանի հետ դարաւոր հնութեամբ հարեւան դարձած ցեղի մը հաւատարմութիւնը կը ծանօ- թացնէ նաեւ հայ ազգագրին: Եւ այդ հաւա- տարիքներու մեծագոյն մասը հոյ ժողովուրդի ըմբռնումներուն հետ շատ անդամ յար եւ նման է:

Այսպէս կ'իմանանք (էջ 10), որ հոգին անդէնի աշխարհը կը փոխադրուի մագէ կա- մուրջի մը վրայէն անցնելով: Այդ կամուրջը ձգուած է գետի մը կամ լճի մը վրայ, ուր կայրածիւթը կ'եռայ: Մեղաւորի հոգին կա- մուրջէն վար կ'իյնայ կայրածիւթին մէջ. հոն ստատանային զոհ կ'ըլլայ եւ յաւիտենական դատապարտութեան կ'ենթարկուի: Մագէ կամուրջի հաւատքը թէ եւ հոյ ժողովուրդին քով բոլորովին ընդհանրացած է, բայց ինչ որ հոս Խեւսուրներու քով մասնաւորապէս կը նկարագրուի, բոլորովին նոյնութեամբ նաեւ Շիրակցիներու հաւատարիքն է. «Մագէ կամուրջը դրախտի ճանապարհին, հրեղէն գետի վրայ, միայն մէկ հատիկ մագից կա- պած կամուրջ է, որի տակ, հրեղէն գետի մէջը, դրուած է սեւ ձրթով եռացրած «կարէ կարասը»: Հոգիքն այդ կամուրջից անցնելիս, թէ որ արդար են, էն է որ անփաս կ'անցնեն կ'երթան դրախտը. իսկ թէ որ մե-

ղաւոր են՝ մագը կը կտրուի, իրանք կ'ընկ- նին կարէ կարասի մէջն ի հուրն յաւիտենա- կան կը վառին» (Էմինեան, Ազգ. Ժող., Ա., էջ 234): Խեւսուրներու համաձայն ար- դար ու բարի մարդիկ մահուան վայրկենին զիւրաւ կը հրաժարին կեանքէ, չեն տան- ջուրի եւ խաղաղութեամբ կը մեռնին. մինչ- ղեռ մահուան ճղնաժամի մէջ տառապող մէկը զիմադրութիւն կը դռնէ անդէնական աշխարհը փոխադրուելու (13): Հոս չէ ըսուած թէ ո՛վ է հոգեվարի տանջանք տուողը. մինչդեռ հայ սին հաւատքը կ'ըն- դունի թէ մեղաւորները հրեշտակներէ կամ դրոյններէ յարձակուած կը կրեն մահուան վայրկենին եւ անոր համար է որ կը տառա- պին (հմտ. Հանդէս Ասմ., 1931, էջ 651— 655): Մեռելին տան մէջ զիշերը կրակ մը վառ կը մնայ. վասն զի մեծ մեղք կը հա- մարուի մեռելն առանց լոյսի ձգել (18 եւ 29): Նոյնպէս հայ հաւատքին ծանօթ է այս ըմբռնումն. վասն զի շատ տեղեր ո՛չ միայն ամբողջ 3 կամ 7 օր լոյս մը կը վառեն մե- ուելին հոգին փչած տեղը, այլ ոմանք նոյն իսկ 7 ճրագ կը վառեն: Խեւսուրներու եղե- րամայրերն ամենեւին տարբերութիւն չունին հայ կալիկան կրկերէն. եղբրամայրը երգելով կը թուէ հանգուցեալին հերոսութիւնները եւ յուզիչ խօսքերով անոր բարի գործերը կը զրուատէ. զայն շրջապատող միւս կրկները կը կրկնեն անոր իւրաքանչիւր խօսքը միաժա- մանակ «վա՛յ, վա՛յ» պոռալով (22): Թէ՛ հայերը եւ թէ՛ Խեւսուրները մայրամուտէն յետոյ թաղում չեն ընեն. վերջինները հե- տեւեալ կերպով կ'ուզեն բացատրել այս սո- վորութիւնը. մայրամուտէն յետոյ երկիրը չ'ընդունիր մեռելը. բաց աստի մայրամուտ- քէն յետոյ երկնքի դուռը կը փակուի, այն- պէս որ այլապէս մեռելները առանց պատըս- պարանի կը մնան:

Ձենք ուղեր հոս ամբողջ գրութեան մէջ երեւան եկած զուգորդութիւններուն մանրա- մասն յիշատակութիւնն ընել: Այս քանի մը նմանութիւնները, զորոնք մասնանշեցի, բա- ւականէն աւելի ցոյց կու տան՝ թէ գրութիւնս ամէն քաջալերանքի արժանի է:

Հ. Ա. ԳԱՐԱՄԱՆԿԱՆ

ԾՆՈՒՄԻՆՈՍ ԿԱՅՍՐ Ս. ՍՈՒԻԿԱՅԻ ԺԵՂԺՈՎ ԿԵՆՆԻՆ

* Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի եմանկարը Ս. Սուիկայի եկեղեցւոյ մէջ: — Ինչպէս ծանօթ է, 1453ին, երբ Մահմեդ Բ. նուաճեց հին Բիւզանդիոնը, եւ տիրացաւ Ս. Սո- փիկայի, հրամայեց սր եկեղեցւոյն զիմանկար խճանկարները ծածկուին ծեփերով: Մահմե- դական կրօնը չէր հանդուրժեր զիմանկար- ներ: Յուստինեան զարու զեղեցիկ Խճան- կարներն այսպէս ծածկուած մնացին երկար դարեր: Այժմ Ամերիկեան Ընկերութիւն մը ստացած է թոյլտուութիւն զոնէ եկեղեցւոյն մէկ մասի պատերը մաքրել ծեփերէ:

Շնորհիւ այս աշխատութիւններու երեւան եկած են երեք խճանկարներ, որոնցմէ մեկի համար շահագրգիռ է մէկը, որ կը ներ- կայացնէ Ս. Գրիգոր Հայոց Լուսաւորչի, կանգնած, յունական հայրապետական հան- դերձներով զգեստաւորուած. զլուրը շրջա- պատուած է լուսապսակով. Աջովը կ'օրհնէ, իսկ Ձախին մէջ բռնած է Աւետարանը:

Խճանկարին վրայ կը կարդացուի ար- ձանագրութիւնս՝

Г А
P O P
H P M
I E
O NIAC
C

Ս. Սուիկայի եկեղեցին կառուցուած Յուստինիանոսէն, իւր վերջին կատարելու- թիւնն ստացաւ 560ին:

Ինձ մտաչելի աղբիւրը՝ չի հաղորդեր յայտնապէս, թէ եկեղեցւոյ ո՞ր պատին վրայ երեւան եկած է խճանկարս:

Կը պատմուի թէ 572ին, երբ Հայաստան ապստամբեցաւ պարսկական իշխանութեան դէմ եւ ենթարկուեցաւ կայսեր, մեծ թիւ մը փախստականներու հասաւ Կ. Պոլիս: Նորեկ հայերու յարաբերութիւնը տեղացիներու հետ ի սկզբան շատ թոյլ եղած է, կրօնական խտրութիւններու պատճառաւ: Թիւրիմացու- թիւնները փարատելու համար հրամայած է

1 Ունիմ տղես Los Angeles Examiner թեր- թին տարւոյ Մայիս 22 համարը, զոր արամադրած է խմբագրութեան Պր. Ա. Եազուպեան:

Յուստինոս Կայսր Ս. Սուիկայի մէջ ժողով մը զուժարել. «անդ միաբանեալ նոցա՝ զգրուեսն Ս. Սուիկայ կից յանուն նոցա յոր- ջորջեցին, որ եւ մինչեւ ցայսօր իսկ անուա- նեալ կոչի Դուռն Հայոց»²: Հաւանօրէն «Դուռն Հայոց» անուանակոչուած կապ մ'ու- նեցած ըլլալու է «Գրիգոր Հայաստանի» Լու- սաւորչի խճանկարիս հետ:

* Ուսուցչապետ Փ. Կրելից †: — Տար- ւոյս Փետրուար 25ին վախճանեցաւ ի Վիեն- նա հայերէնագէտ ուսուցչապետ եւ Ուսում-

ՈՒՍՈՒՅԶԱՊԵՏ Փ. ԿՐԵԼԻՑ †

նաթերթիս աշխատակիցը՝ Dr. Friedrich Kraelitz von Greifenhorst:

Հանգուցեալը ծնած է Վիեննա աղնուա- դարմ ընտանիքէ 12 Յուլիս 1876: Իւր բարձ- րագոյն ընթացքը կատարած է Վիեննայի Հա- մալսարանին մէջ, ուր ուսուցչապետ Մ. Բիտաների առաջնորդութեան տակ ուսած է թուրքերէն, Արաբերէն, Պարսկերէն եւ Հայե- լիկ լեզուները: 1904, Յունիս 23ին աւարտե- լով Համալսարանական շրջանը, կը մանէ Կայսերական Մատենադարանը՝ Ձեռագրա- տան հսկողի պաշտօնով: 1913էն սկսեալ կը

² De rebus Armeniae. Հմտ. եւ Ասողիկ, 85. «Վարդան... երթեալ յանդիման լինէր թագաւորին Յուստինոսի, որ զսուրբ Սուիկայ լինեաց, եւ հա- յորդի ընդ նմա օրինաց, եւ յիւր անուն անուանէ զԴուռն սուրբ Սուիկայ, որ մինչեւ ցայսօր կոչի Դուռն Հայոց»:

ստանձնէ Համալսարանին մէջ Թուրքերէն եւ Հայերէն լեզուներու դասախօսութիւնները: Հինգ տարի ետքը կը հրատարակուի իրրեւ ուսուցչապետ դասախօսելու Թուրքական լեզուներու մասին:

Առանձին համակրութիւն կը տածէր Հանդուցեալը դէպի հայ ժողովուրդն եւ լեզուն: Միշտ մտերիմ յարամբութեան մէջ Մխիթարեան Մխարանութեան հետ, հետամուտ էր ընդարձակելու իւր ծանօթութիւնները հայերէն լեզուի եւ հայ քաղաքակրթութեան մասին:

Իր մասնագիտութիւնն էր Թուրք ցեղերու լեզուն: Ունի բազմաթիւ աշխատութիւններ գրուած այս ուղղութեամբ: Մեզի համար հետաքրքրական են առաւելագոյն իր հայերէնի վերաբերեալ գրութիւնները, որոնցմէ յիշենք.

1. Armenische Lehnwörter im Türkischen = Հայերէնի փոխ առնուած բառեր Թուրքերէնի մէջ. Հ ա ն դ. Ա մ ս. 1911, էջ 258—268:

2. Ein armenischer Segens- und Schutzbrief = Հայերէն օրհնութեան եւ պաշտպանութեան գիր մը. Հ ա ն դ. Ա մ ս. 1911, էջ 705—712:

3. Ein Brief an den armenischen Hofkaplan Wardapet Nerses in Wien aus dem Jahre 1697 = Նամակ մը 1697էն առ հայագիտ արքունի ֆահանայ Ներսէս Վարդապետ ի Վիեննա. Յ ու շ ա ր ձ ա ն, 1911, էջ 315—318:

4. Studien zum Armenisch-Türkischen, Wien 1912, 8°, էջ 46 (Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Kl. 168, Abh. 6) = Հայաստան Թուրքերէնի մասին ուսումնասիրութիւն. հ մ մ տ. Հ. Ա. 1913, էջ 183—185:

5. Sprachprobe eines armenisch-tatarischen Dialektes in Polen. Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, Bd. 26 (1912), էջ 307—324 = Հայ-թարթարերէնը Լեհաստանի մէջ. Հ ա ն դ. Ա մ ս. 1912, էջ 705—712:

6. Die arabischen, persischen und türkischen Wörter im Buche gegen die Muhammedaner des Gregor von Tat'ew = Արաբերէն, պարսկերէն եւ թրքերէն բառերը Գրիգոր Տաթեւացւոյ Ընդդէմ Մահմետականաց գրքին մէջ. Հ ա ն դ. Ա մ ս. 1927, էջ 771—778:

7. Հայերէն փերականութիւն մը գերմանախօսներու համար ըստ մեծի մասին աւարտած էր. եւ միայն նիւթական միջոցներու պակասութեան պատճառաւ կը մնար ձեռագիրը:

Հայ բանասիրութիւնը շատ բան կրնար դեռ յուսալ Հայերէնագէտէս. բայց դժխեմ հիւանդութիւն մը կտրեց տարածում իր կեանքի թելը:

Հ. Ա. Գ.

* Հ. Արսէն Ղազիկեան †: — Յունիս Գին վարձանեցաւ ի Պաղուա Հ. Ա. Ղազիկեան, թողլով իր դադարելն առջեւ սղաղղած Մխիթարեան Մխարանութիւնը:

Ծնած է հանդուցեալն ի Պարտիզակ 8 Հոկտ. 1870, քահանայացած 1895ին Ս. Ղազար, իրրեւ անդամ Մխիթարեան Մխարանութեան:

Երիտասարդ հասակէն ողբերուած Հ. Արսէն Բաղրատունեոյ հոգւով, ձգտած է աւեր նմանողն ըլլալ գրական ասպարէսի վրայ: Իւրացուցած Բաղրատունեան հմտութիւնը հայերէն հին լեզուի, ջանադիր եղաւ շահագործել զայն ի նպատակ աշխարհարարի: Միւրեց աւելի թարգմանել քան հեղինակել: Իր գրչին կը պարտինք երկար շարք մը հին եւ նոր դասականներու, որոնց թուին մէջ են Համերոս, Վիրգիլիոս, Տասոս, Տանդէ եւ այլն, որոնք խօսեցան արդի հայերէնով: Իւր թարգմանութիւններու մէջ երեւան բերաւ Հ. Ա. Ղազիկեան ինքնուրոյն արուեստ եւ ոճ:

Հրատարակագրութեան մէջ տարապայման էր իր եռանդը: Արդի լեզուի կանոնաւորութեան եւ ուղղախօսութեան համար իր վարդապետութիւնները թէպէտ կրեցին յարձակումներ, թէպէտ իր ստաջարկութիւններն երեւցան երբեմն վիճելի, բայց մնաց իր բարի նախանձը միշտ գովելի: Վիճական հարցերու մէջ օրէնք մը վրիպեցաւ իր ուշադրութենէն՝ ըսել համեստօրէն եւ լսել հանդարտօրէն:

Հ. Ա. Ղազիկեանի կարեւոր աշխատութիւններէն մէկն եղաւ Հայկական նոր մատենագիտութիւն եւ հանրագիտարան հայ կեանքի 1512—1905, Հար. Ա., Ա.—Մ. լոյս տեսած 1909—1912 տարիներուն: Բ. հատորը՝ պարագաներու բերմամբ չկրցաւ վայելի լոյսը: Անխոնջ աշխատասէրը սակայն

չկասեցաւ գործէն. կեանքին վերջին տարիներուն կը պարապէր դեռ նոյն աշխատութեամբ, նոր խմբագրութեամբ հրատարակելու Ա. եւ Բ. մասերը միանգամայն:

Հ. Ն. Ա.

* Ս. Խաչատրեանի նկարներուն ցուցահանդէսը, որ Պարիսի գեղարուեստասէր հասարակութեան հիացումին արժանի եղաւ, զրուեց նաեւ Միացեալ Նահանգներու ուշադրութիւնը. Պաշտօնական ուղղուած հրատարակելու մը կ'իմացնէ մեզի՝ թէ Պարսիկ Արուեստի եւ Հնագիտութեան Ամերիկեան կոմիտէի վարիչներն միաձայնութեամբ որոշում մը քուէարկած են, որուն համաձայն կը ծրագրուի մեծանուն հայ նկարիչն Ամերիկա հրաւիրել, որպէս զի անոր շքեղ ցուցահանդէսը Միացեալ Նահանգներու մայրաքաղաքներուն մէջ կրկնուի: Վիեննայի մեծ օրաթերթերէն մէկը (Tagblatt) կը գրէ տողերս. «Պարսիկ գեղարուեստի սիրահարը հիմայ ստիթ ունի՝ Guimet թանգարանին մէջ պարսիկ-երանական որմանկարներով զբաղելու: Դարերու ազդեցութեան ներքեւ բոլորովին մոռացուած նկարները, որոնք Շահ Աբրահամի վահանաւ պալատներուն մէջ կը դրանուէին, պարսիկ (°) նկարիչ՝ Պաշտօնական արուեստով, վերստին կեանք առած են իրր հրաշալի ջրանկարներ: Պարիսի պարսիկ գեապանատունը Musée Guimetի արամագրութեան տակ զրաւ այս գեղարուեստի հրաշակները՝ 2 ամսուան համար: . . . Պաշտօնական երանգները թէեւ քիչ մը տժգոյն են, բայց motiveներու հարադատ հրատարակը ճշգրտօրէն կը ներկայացնեն: Անոր ջրանկարները չքնաղ վերարտագրութիւններն

են պարսիկ վաղնջական գեղարուեստին: Գեղարուեստագէտը հիացումով պիտի նկատէ թանգարանին մէջ իր աչքերուն առջեւ պարզուած միշտ փոփոխուող motiveները եւ հողպարար զգածումով պիտի համակուի ի տես քնքուշ, հազուագիւտ եւ տաք դոյններու համանուագին, որուն հիմնական ձայներն են վարդազոյն, մութ կարմիր (carmin) ոսկեզոյն դեղին եւ բաց կապոյտ»:

* Գէորգ Սիմանեանի ջութակի նուագահանդէսը, որ Յունիս 14ին տեղի ունեցաւ հոս Մխիթարեաններու քով, հիացում պատճառեց ունկնդիրներուն: Վիեննայի երաժշտասէր հասարակութիւնը ծափահարեց հայ երիտասարդին տաղանդը: Մտերմական խօսակցութեան մը ընթացքին, զոր Գէորգ Սիմանեան հոս ունեցած է աշխարհահռչակ ջութակահար Կուրեիլի հետ, վերջինս դրուատած է Սիմանեանի արուեստը եւ խնդրած է իր ստեղծագործած երաժշտական երկերէն քանի մը հատ: Գէորգ Սիմանեան բազմաթիւ անտիպ կտորներ ունի, որոնք տպագրուելու համար մեկենասի մը կը սպասեն:

* Պր. Պետրոս Հալախեանի գիրքը: — Գաղաքագէտներու եւ տնտեսագէտներու մէջ ծանօթ անուն մը դարձաւ Հալախեանի անունը, որ հեղինակն է. «De la crise à la prospérité, consultation relative à la crise économique mondiale. Le mal et le remède» գրութեան: Տնտեսական համատարած տագրութեան: Տնտեսական համատարած տագրութեան այս շրջանին՝ չափազանց ուշադրաւ են Հալախեանի յայտնած մտքերը, թէ՛ իրենց ինքնուրուցութեան եւ թէ՛ խորութեան համար:

Հ. Ա. Գ.

Resumé der wichtigsten Abhandlungen.

Die Entwicklungsphase der armenischen Literatursprache von 450—572. Von P. N. Aki-nian. Sp. 257—271.

Es ist schwer, genau festzustellen, wo eigentlich das „Goldene Zeitalter“ der armenischen Literatur aufhört und wo das „Silberne“ anfängt. Es besteht große Wahrscheinlichkeit, daß gleich nach dem Tode der

großen Meister Sahak und Maštoç (438/439) der Aufschwung der kulturellen Bewegung nachgelassen hat. Die kirchlichen sowie die politischen Verhältnisse zwischen Armenien und Persien spitzten sich zu, der Aufstand vom Jahre 451 folgte. Dieser wurde zwar bald unterdrückt, doch konnte die innere Ruhe lange nicht zurückkehren. Die Folge war das Aufhören des kulturellen Gedeihens.